

MIKSZÁTHRÓL, KRÚDYRÓL ÉS MÉG ANEKDOTÁKRÓL

Előrebocsátom, hogy nem vagyok hivatásos, jól felkészült, avatott irodalomtörténész, aki sok olvasás, jegyzetelés után szilárd alapokra helyezi a maga tévedését. Majdhogynem szemtelenség az, hogy megpróbálok beleszólni a hivatalból okosok dolgába, de nem biztos, hogy a legtapasztaltabb bányász találja meg a legnagyobb aranyrögöt.

Bevallom mindig kedvem szerint és felelőtlenül bolyongtam a történelmünket hordozó művek és az irodalmi alkotások gazdag, egy emberélet alatt aligha bejárható, mégis mérhető tárházában. Vannak évek, vannak jelentős dátumok, amelyek népünk emlékezetébe kitörölhetetlenül belerögződtek. És köztük ott a köznapi esztendőök hosszú sora. Ez az értékrend nagyon szilárdnak tűnik, melyet azért a különböző kerek évfordulók motiválnak ugyan, de fel nem borítanak.

Az 1910-es esztendő számomra sokáig csak egy volt a szürkék közül. Az első világháború kitérőre előtti még békeévek egyike. Jelentőségét most ismertem fel. A hozzá való vonzódásom lassan érlelődött.

Ha arra kérnének, mondjam meg kit szeretek a legjobban, megráznám fejemet, elutasítanám a választ. Ragaszkodnék hozzá, hogy két nevet mondhassak. Még ez sem lenne teljességgel igazságos, hiszen jó írókban gazdagok vagyunk, de a két nevet együtt már ki tudnám mondani. Tudván tudva, hogy az efféle játékokban az igazságtalanság, az elfogultság bennfoglaltatik.

Mikszáth és Krúdy. Ők ketten a meg nem közelíthető nagymesterek. És mindkettőjük sorsában fontos, Mikszáth esetében végzetes is volt az 1910-es esztendő. Ő ekkor ünnepelte írói munkásságának negyvenedik évfordulóját. Igaz, csak Nógrád megye köszöntését fogadta állva, mégis úgy tűnt, szilárdan ül a Jókaitól öröklött trónuson, mégis igen hamar letaszajtottta onnan a halál. Az övé volt az év nagy temetése. A Tudományos Akadémia épületében ravatalozták fel, ahonnan hatalmas gyászoló tömeg kísérte végső nyughelyére, a Kerepesi temetőbe.

(Mikszáth száz esztendőben jelölte meg egy életmű objektív megítélésének, így szoborállításának idejét. Ami azt illeti, ha látná, elégedett lenne saját besorolásával.)

1910-nek volt egy nagy bűnügyi szenzációja, a híres Solymosi mulató legszebb hölgyét, Mágnás Elzát meggyilkolták, és meztelen holttestét egy ruháskosárba dugva a Margit hídról be akarták dobni a Dunába, de rosszul céloztak, és a kosár a part menti jégre esett. Elza körül kavargtak a pletykák, és Krúdy Gyula az eseményt jó taktikai érzékkel beleszötte készülő regényébe, saját közlése szerint ezzel sikerült olvasott, népszerű íróvá előlépnie.

Jó lenne tudni, milyen lehetett a két nagy író egymáshoz való viszonya. Egyet tudok. Mikszáth vállalkozó szellemű lévén, almanachokat is szerkesztett. És odafigyelt a jelentkező fiatalokra. Egy ilyen almanach a kezembe került, amelyben Molnár Ferenc, Herczeg Ferenc mellett Krúdy Gyula egyik hamvas írásának is helyet biztosított. Érthető, hiszen az irodalomtörténészek egyértelmű ítélete szerint Krúdy egyértelműen Mikszáth példáját követve, mondhatni epigonként kezdett el írni és innen fejlesztette tovább saját összetéveszthetetlen látásmódját, stílusát.

Mikszáth is volt valamikor kezdő író. Az ő példaképe nyilván Jókai volt, kinek életében és halála után is megadta az illő tiszteletet. (A Jókairól szóló munkája honoráriumából vásárolta meg a horpácsi kúriát).

Jókai vezéregyénisége volt ugyan a forradalmi márciusi ifjaknak, de azért stílusában van valami a táblabírós modorból. Bőségesen használja a latin szavakat, mondásokat, a jogászos, néha kicsit fondorlatos fordulatokat. (Ezért a műveiből készült filmek és más feldolgozások mellett a mai fiatalok már visszarettennek attól, hogy olvassák is).

Mikszáth, akit a Palócföld nevelt, és aki a nép között szerezte meghatározó élményeit, nem csak a szókinccsét, de a világlátását is falujából hozta, gyermekkorra sokszor megírt hőseitől tanulta. Itt vannak sajátos humorának gyökerei.

Nem tartozik legismertebb, legsikeresebb művei közé a Lohinai fű című, tágasan elmondott elbeszélése. Afféle melodráma, amelyben a csalódott szép leányzó végül a mélybe ugrik, de az író a fájdalmas históriát megspékelte mókás elemekkel.

Van benne két egymással vetélkedő tót falusi előljáró, Szekula és Bakula. Az utóbbi arra akarja rávenni a plébános urat, hogy a latin nyelvű misét mondva az emlékezetem szerint örökkön örökké jelentő *Secula seculorum* helyett az ő kedvéért Bakula bakulórumot mondjon. Kedves fricska, afféle fityiszmutatás ez a latin nyelv túltisztelőinek.

(Nekem pedig eszembe jut, hogy amikor már gimnazistaként túl voltam az első latin nyelvéleckén, az otthon hagyott palóc pajtásaim makacsul ragaszkodtak ahhoz, hogy ministráláskor, ha a pap a *Dominus vobiscumot* mondja, nem *Et cum spiritu tuot* kell mondani, hanem *Et cum spiritu-tom-tom-ot*. Mivel többen voltak, nekik lett igazuk.

Ahogy nő Mikszáth népszerűsége, úgy tágulnak a körök, növekszik az ábrázolt világ térben és időben. Valogathat a témákban vendéglőkben, kaszinóban, a parlament folyosóján folyik a vetélkedő, ki tud olyan történeteket eléje tálni, amelyekből legalább egy kis tárca, novella, netán egy regény is kikerekedhet. Ha kipróbáljuk kiderül, hogy művei milyen jól mesélhető történetekre épülnek.

Más kérdés, hogy az író aztán milyen gondos munkával, milyen zseniálisan építette, gazdagította, talán nem tiszteletlenség, ha azt mondjuk, hizlalta szép gömbölyűre a maga alkotását. Engem meglepett, de Mikszáth maga mondja el, hogy a Fekete város megírás előtt tudományos igénnyel tanulmányozta a szépassági városok múltját, s még az is megfordult a fejében, hogy gyűjtésének eredményeit is közreadja.

A gazdag témaválasztás ellenére a nagy palóc maga ragaszkodott a leginkább ahhoz, hogy ez a díszítő jelző el ne kopjon neve mellől. Az általa megtalált vagy feltalált palóc humor ott rejtőzik minden mondatában, szavában, de talán betűjében is. Ő tehát szőröstül bőröstül a palóccoké és ezt nem is próbálta soha senki elvitatni.

Krúdyval más a helyzet. A hagyomány szerint Homéroszt kilenc város tekintette szülőttének, ezért a dicsőségért kilenc város versengett. Krúdyról tudjuk, hogy a Nyírség szülötte. Életművében jelen vannak az itt szerzett élmények, de mintha kívülről, idegenként szemlélődne, és őt is különcnek tartanak számon. Talán mert már gyermekként sokfelé elrángatta a sors. Lám, ha Szindbád kalandra indul, többnyire a Felvidék ódon városkáiba viszi őt a postakocsi. Otthon van Radics Mária nagymama révén Várpalotán. A hajdani Pest-Budának és a születő Budapestnek aligha találhatunk jobb ismerőjét, hitelesebb krónikását Krúdy Gyulánál. Tabán, Óbuda, a Margitsziget csakúgy, mint a Józsefváros vagy a Király utca, de az Andrássy út elegáns környéke. Krúdynál nagyon tágasan kell értelmeznünk a származást, a szülőföldet.

Érdemes talán alaposabban szemügyre venni a származást, az ősoket. Kitől mit, milyen tulajdonságokat örökölhettek, milyen példát vehettek Krúdy? És ekkor délcegen a sor elejére lépked egy daliás alak, egy másik Krúdy Gyula, a nagypapa.

Ha Mikszáthtól írni, tőle meg élni tanult az unokája. Mikszáth mesélte, ez még vénségében is újabb, és újabb kalandokat kereső nagypapa pedig megélte, létrehozta az anekdotákba illő események hosszú sorát.

Láthatjuk őt, ahogy hőstetteiért frissen előléptetett honvéd századosként egy szép markotányos leánnyal vagy menyecskével az ellenség golyózáporában táncot jár, az utolsóként ellenálló komáromi vár falán különös helyszínekre viszi az unokát és bekövetkezik az a bűbajos helyzet, amikor a hódításról lemondani nem akaró nagypapa és kamaszodó unoka ugyanazt a zongoratanárnőt kísérgeti.

Ki volt, honnan jött, és mit hozott magával ez a vén bohém? Könnyű helyzetben vagyunk, mert az író unoka életművéből, s az ehhez kapcsolódó kutatás alapján megtudhatnánk a legfontosabbakat. Ám csak a legszerencsésebbek juthatnak hozzá, mert Praznovszky összegyűjtött kincseit eldugdossa egy Veszprémben megjelenő, félig-meddig titkosnak mondható, Krúdy munkásságát elemző fűzetsorozatban. Minden itt elmondott ismeretem ebből a fűzetből való.

Kezdjük talán egy, a Szabolcsi Hírlapban 1922-ben megjelentetett gyász hírral, amely a kilencvenéves szécsényi Krúdy Gyula halálhírére szól. Vajon járt-e neki, vagy csak felvette a szécsényi nemesi előnevet?

Egy bizonyos, hogy Krúdy nagypapa ott született, ott töltötte gyermekkorát az Ipoly partján. Az ő apja, Krúdy János várnagy volt a megyeházán. Az előkelően hangzó cím valójában egy gyengén fizetett gondnoki állást takart. A várnagy úrnak négy leányát kellett férjhez adnia, és két fiú jövőjét megalapozni. Közülük csak az idősebbik Gyulának a kellő tanítatására futotta, a kisebbik Kálmán iskolázatlan maradt.

És milyen az élet! Az 1860-as években Gyulából valóságos várúr lett. Nagyállóban tisztii főügyészként szolgálva ő felügyelte az öles várfalak mögött a börtönt is.

Az író unoka – aki a helyszínen szerezte meg tapasztalatait, elmondja, hogy ez időben újra fellendült a betyárvilág és az úri családok fiatal férfijai is megpróbálkoztak ezzel a veszedelmes mesterséggel. A kiterjedt rokonság miatt ezeket a megtévedt úri gyerekeket nem lehetett hóhérkézre adni, vagy a nyirkos várpincében, börtönben sorvasztani. Nem volt könnyű rálelni a megfelelő megoldásra. A nagykállói vár egyik korábbi várúrnőjének, bizonyos Kállai Borbálának furcsa passziója volt. Medvéket és farkasokat tartott a vár egyik jól elkülöníthető udvarában, amelynek közepére egy házikót is épített az állatok gondozóinak. Hát itt kaptak helyet az elcsípett úri betyárok. Úri rabok voltak, de rabok. Ehettek, ihattak, pipázhattak, kártyázhattak, rokonokat fogadhattak, így várhatták a szabadulást.

Ami megdöbbenő, hogy nagyjából ugyanazon időben, amikor Krúdy Gyula nagyapa tisztí főügyesként ily kesztyűs kézzel bánt a nyírségi úri betyárokkal, édes testvéröccse, aki Nógrádban szállt szembe a törvénnyel, a zsandárokkal folytatott tűzharcban vesztette életét.

Nagyapja révén ismerhette meg Krúdy a nagy idők tanúit, a még élő negyvennyolcas honvédeket is. Mert az öreget, mint egykori százados urat kinevezték a rászoruló maradék vén harcosok Soroksári úti Menházának parancsnokává. És az író Krúdy őrizte meg számunkra a szivarvég jótékonysági akció emlékét.

Az egyik hajdani karácsonyra készülődve talán Rákosi Jenőnek jutott eszébe, hogy valamivel meg kellene lepni az öreg harcosokat. Szívhez szóló cikket írt tehát, amelyben felszólította az urakat, hogy ne dobják el az elszívott szivarjaik maradványát, hanem gyűjtsék szorgalmasan a szivarvégeket a honvéd menhely lakói számára. A felhívás lelkes visszhangra talált, és ládászámra érkezett a szívnivaló a Soroksári útra.

Csak hogy ebben az állapotban nem lehetett felhasználni a jószívvel küldött adományt. A vén vitézek nem voltak bagorágók. Pipadohányt kellett csinálni a bűdös szivarvégekből. Ehhez a menhely udvarán egy nagy kondérban főzték, egyre csak főzték a szivarvégeket, hogy eltávozzék a nikotin, meg a sodrásnál felhasznált csiriz, utána pedig egy erre a célra feltalált kézimalmomban aprították pipadohánnyá a már megfürdetett, kifőzött finom árut.

(Ó szent Kleofás! Mondd, miért csak most, immár nyolc évtizedet magam mögött hagyva értesülhettem a szivarvég akción! Bizony sok keserű csalódástól megóvott volna, ha kellő időben megismerem a nemzet hálájának eme ragyogó megnyilvánulását. És ha rajtam múlna, nem csak a hősiek forradalmi harc emlékét idézném fel szorgalmasan, de legalább ezt az amúgy mellékesnek tűnő eseményt is megemlíteném.)

Krúdynak tehát, miként Mikszáthnak is, volt szeme meglátni az élet megőrzendő eseményeit. Nem csak használta, de gyűjtögette is az anekdotisztikus elemeket.

Pedig ő nem szorul rá, hogy az érdekességeket keresse. Van olyan tulajdonsága, amelynek segítségével a legszürkébbet is felragyogtatja. És ez az eltanulhatatlan kiiskolázhatatlan asszociációs képesség. Neki az egyetlen dologról szinte soha nem az jut eszébe, aminek egy átlagosan működő agyvelő szerint eszébe kellene jutnia. Ennek bizonyosságául most nem tőle, hanem róla mondok el valamit, ami Tóbiás Áron sikeres gyűjtőmunkájának köszönhetően maradt ránk.

Amikor még létezett Budán a Tabán nevű városrész és abban a Mélypince, annak tulajdonosa nagyon szeretete volna, ha vendégeinek köre jeles ismert személyekkel gyarapodnék. Egy festő törzsvendég sok nagyfröccsöt megivott ingyért, azt ígérgetve, hogy előbb-utóbb idecsalja a két jóbor-kedvelő író, Bródy Sándort és Krúdy Gyulát.

Úgy tűnt, hogy az ígéret ígéret marad. Ám egy téli éjszakán valamikor már éjfél tájban konflis állt meg a már bezárt Mélypince előtt. A bakról, a kocsis mellől a festő mászott le, a hátsó ülésről pedig két városi bundás úr szállott le.

A korcsmárosnak esze ágába sem jutott, hogy a kései vendégeket elutasítsa. Mivel fel kellett öltözzön, és csak egy fűtött helyiség volt odafent, a hálósobájába vezette az urakat. Miközben a gazda összeszedte magát, megszólalt Krúdy úr:

– Itt alighanem jó bort fogunk inni, mert a korcsmáros meleg jégeralsónadrágot visel.

Bűbajos bakugrása ez az író asszociációs játékosságának, de ha valaki jobban belegondol, kitalálhatja a kihagyott lépéseket.

Hát így lett és lehetett Krúdy első mélypincebeli látogatásából is anekdota.

Lehet, hogy eddig imitt-amott szórakoztatónak találta eme írást a nem mindenkor nyájas olvasó, de ne reménykedjen, mert nem ússza meg ilyen olcsón. Egy kis elméleti képzés még vele jár.

Sokat töprengtem azon, miért lett a szocializmus építésének szünni nem akaró korszakában üldözött műfaj a jámbor aprócska anekdota. Most megpróbálták kiutasítani nem csak az újjá varázsolandó irodalomból (népi forma, szocialista tartalom), de a társalgásból is. Urambátyámosnak, reakciósnak minősítették a szerencsétlent. Igaz, hogy eme ítélet meghozói és hirdetői közben vígan sztoriztak, sztorizgattak a szigligeti alkotóházban. Mert hogy az egészen más.

A rendszerváltás szorgos munkálkodásának közepette az anekdotát elfelejtették rehabilitálni. A posztmodern irodalom követelménye szerint mennél inkább meghökkenteni, megriasztani, elborzasztani kell az olvasót. Az elbeszélő, mesélő író korszerűtlen, kiment a divatból. Pedig ami nagyon korszerű, az törvényszerűen nagyon hamar avulttá válik.

Az anekdota természeténél fogva türelmes. Lappangva él és virágzik. Segített a túlélésben, elviseli a mellőzést.

Lassan ezért eljő az ideje, hogy kimondjuk, a kerekded kicsiny történetek, amelyek jellemzőek lehetnek korokra, híres személyekre, több megbecsülést érdemelnének. Az anekdota nem csupán bokréta az irodalom kalapján, de forrása és színezője lehet jelentős műveknek is. És fanyar ízeivel magyar kuriózum. Olyasmi, mint a huszárgyerekek cifra káromkodása, amelyre a Krúdy nagypapa még a menhelyi vén honvédeket is oktattatta. Az anekdota nálunk nem csak az úri társaságokban volt divatos, de ott volt az egyszerű székely ember otthonában éppúgy, mint a palóc korcsmákban.

Gondoljunk Mikszáth fanyar humorára, Krúdy mindenkor kedve szerint csapongó, rejtőzködő, bölcs derűvel mondott történeteire, de folytatható a hosszú sor Mórával, Tömörkénnyel, Tamásival és a drága Tersánszky Józsi Jenőt ki ne felejtsem már. Igen, ez egyértelműen Mikszáth csapata. Ők valamennyien erőlködés nélkül lettek nagyok.

Mert tudták a titkot valamennyien.